

Murádin Jenő

Köztéri monumentumok sorsa Erdélyben (1914-től napjainkig)

A háborús frontok összeomlása után, az 1918-19-es év fordulójától kezdve, a szoborrombolások olyan hosszan tartó hullámverése söpört végig Európán, melynek párját talán csak a történelem mély rétegeiből földerengő vallási-hitbeli ikonoklaszta indulatokban kereshetjük.

Emlékművek százai omlottak porba, Strassburgtól, Metztől Brassóig, Pozsonytól Zentáig. Közösségi munkával, évtizedek alatt teremtett értékek váltak semmivé, miközben a világ lelkiismerete aludt, és esély sem volt az ébresztésére.

Áttekinthetetlenek a Párizs környéki békeszerződések okozta lelki traumákkal foglalkozó irodalmi művek. Ezek hangsúlyos része emberi sorsok drámai változásaival, egzisztenciák semmivé foszlásával, keserű repatriálásokkal és nem kis mértékben az idegen kézre került kultúrértékek pótolhatatlan pusztulásával foglalkozik. A népek önrendelkezését meghirdető wilsoni elvek Párizs szűrőjén,

a clemenceau-i akaraton futottak zátonyra. Soknemzetiségű birodalmak úgy hullottak szét, hogy etnikai határokat figyelmen kívül hagyva, ismét csak többnemzetiségű államok keletkeztek. A nemzeti-nemzetiségi feszültségek újratemelődték és a békediktátum – a történelem tanúsága szerint – egy második világháború magvait csíráztatta ki.

Honnan az a fékezhetetlen indulat, mely az idegen kultúra elpusztítására irányult?

Történelmi-lélektani-antropológiai kutatásoknak rá választ. Emlékművek műemlékek, stílushordozó városképi elemek, melyek egyértelműen, első látásra is egy másik nemzet jelenlétére vagy múltbeli nagyságára utalnak, *mágikus tárgyszerűségükkel*, riasztó idegenségükkel jelennek meg a meghódított földet birtokbavevők előtt. Ez a mágikus mozzanat már az emberiség őskorában jelentkezik és végigvonul úgyszólván az

egész történelmen. Elemi ösztönökben a „faragott kép”, az emlékmű elpusztítása egyértelmű az ellenség feletti diadallal, annak képletes megsemmisítésével.

Nincs olyan rendelkezésre álló tanulmány, amely összesítené és viszonyíthatná az első világháború utáni határmódosításokkal új uralom alá esett területek emlékmű pusztításait. A föllelhető adatok inkább csak a kimagaslóan értékes emlékek lerombolásáról tudósítanak. Ami bizonyos: ez a modern kori *ikonoklaszmos* az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban éppúgy bekövetkezett, mint visszacsatolt tartományokban, területegységekben. Példái kimutathatók Elzász–Lotaringiában, Sziléziában, Szlovákiában és Kárpátalján, Galíciában, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (Jugoszlávia) területén és Romániában.

A Román Királyság háború utáni legnagyobb gyarapodását a történelmi Erdély és a tőle nyugatra eső részek megszerzése jelentette. 102 724 négyzetkilométer terület esett Romániához, több, mint a földarabolt Magyarország maradéka. Ez a kiterjedt terület, mely Erdélyen kívül a partiumi és kelet-bánsági részeket is magába foglalta, különösen gazdag volt emlékművekben. Ennek okát abban találhatjuk, hogy a magyar történelemnek és kultúrtörténetnek jelentős eseményei nem annyira a töröktől megszűnt és lakosságában kipusztult országrészeken játszódtak le, hanem éppen a peremvidékeken, beleértve a viszonylagos függetlenségét évszázadokig megőrző Erdélyt. A vesztések – a pusztítások következményei – éppen ezért voltak a legfájdalmasabbak.

Tervezett könyvem az erdélyi magyar emlékmű pusztulások kataszterét kínálja az olvasónak. Tárgyszerűen, különösebb magyarázatok nélkül kíván helyzetképet adni a rombolásokról melyek a vulgáris értelemben használt Erdély (a Romániához csatolt egész terület) valamennyi tájegységén, városokban és falvakban egyaránt előfordultak.

A számbavétel a köztéri művekre terjed ki: szobrokra, obeliszkekre, emléktáblákra. Nem tartalmazza a temetőben esett pusztulásokat, az egyházi emlékeket (utóbbiakat csak kirívó esetekben példázza), sem az épületek belső tereiben történt szobor- és képrombolásokat. A számok így is megdöbbenőek. Százat jóval meghaladó szobor és emléktábla megsérüléséről vagy eltűnéséről tudósít a kataszter. Amikről pedig nem tudunk – különösen a dél-erdélyi részekből – bár nem túl jelentős emlékművek, de számuk akár ugyanilyen nagyságrendű lehet. A fölmérésben a tökéletességre csak törekedni lehetett. Ahol magyar sajtó nem volt, ott a pusztítás is nyomtalan maradt. Helytörténészekre vár a feladat, hogy a pusztításoknak ezt a lappangó emlékfoszlányát is napvilágra hozza.

Történeti időrendjét tekintve az erdélyi magyar emlékművek elleni merényleteknek három fázisa határozható meg.

Kezdetben a bevonuló román hadsereg katonái

döntöttek le köztéri műveket (vagy lövöldöztek össze szobrokat) s nyomban utánuk a bátorságra kapott sovíniszta román fiatalok folytatták a szobordöntögetést. Ahogy a hadsereg, demarkációs vonalakat átlépve vonult a magyar Alföld felé, úgy kerültek be a szórásba az újabb és újabb városok. Marosvásárhely után Kolozsvár, majd Zilah, Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Szalonta, Arad. Már az 1916-os első román támadás is hasonló jelenségekkel járt (brassói, sepsiszentgyörgyi pusztítások), s azután az 1919-es év tavaszba hajló tele hozta meg a magyarságot naponta riasztó újabb és újabb eseményeket. Statárium volt, gyülekezési tilalom. A fölháborodott lakosság tüntetésére még színmagyar városokban sem nyílt lehetőség. Kolozsvár mégis példát mutatott.

Amikor 1919 április első napjaiban lerombolták a Kárpátok öre nevű világháborús emlékművet, s a feleki románság ökrökkel próbálta lehúzatni a Mátyás-szobrot, a kolozsvári magyarok kettős-hármasával cirkáló éjjelnappali őrséget szerveztek Fadrusz monumentális művének védelmében.

A békeszerződés előtti ideiglenes román városvezetők vagy katonai parancsnokok minden bejelentésre megígérték a vizsgálatot. Csakhogy egyetlen olyan esetet sem tudunk, amikor a tettesek kilétét földerítették volna. Így sem rendőrségi nyomozásra, sem büntető jogi felelősségre vonásra egyetlen alkalommal sem került sor.

Az emlékműrombolások második szakasza a húszas évek dereka táján következett be. Erre Marosvásárhely hírhedt magyargyűlölő polgármestere, Emil Dandea mutatott példát. Ő volt az, aki 1923-ban leszedette a szecessziós Kultúrpalota domborműveit, szobrait és üvegfestményeit, s végleg eltávolíttatta az 1919-ben ledöntött főtéri szobrokat, lebontva azok talapzatát is. A korábbi spontán szobordöntések helyett most rendeletekre, helyi, de akár központi, kormányutasításokra hivatkoztak. Az indoklás az volt, hogy ezek az emlékművek ellentétes értelműek a román államiság eszményeivel. Polgármesterek, prefektusok, városi tanácsok bocsátottak ki ilyen rendelkezéseket. Arad nagyméretű szobrai esetében minisztériumi határozat is született. A Szabadság-szobor és Kossuth-szobor lebontását a román kormány 1925. május 30-i ülésén meghozott 1512/925-ös számú rendelete írta elő.

A hivatalossá tett szoborrombolásoknak ideológiai alapozását az a szándék teljesítette ki, hogy tervek születtek román emlékművek fölállítására. Erre is a marosvásárhelyi polgármester mutatott gyakorlati példát. A Petőfi-szobor talapzatát fölhasználva a román katona „sasos” emlékművét állíttatta a város főterére. Az indoklás azért tanulságos, mert a legyőzött, kiszolgáltatott háborús ellenfél egész európai helyzetét szemléletesen példázta. Dandea arra hivatkozott, hogy ha a franciáknak visszajuttatott Metzben, Lotaringia fővárosában a monumentális Nagy Frigyes-szobrot

be lehetett önteni és bronzanyagából a francia reváns ébrentartójának, Paul Dérouledének szobrot emelni, miért ne történhetne meg mindez a marosvásárhelyi Petőfi-szoborral?

Elkezdődött a szakirodalomban szimbolikus térfoglalásnak nevezett folyamat máig ható trendje. Kolozsvárt a Mátyás-szobor elé helyezték a latin eredetmitoszt szimbolizáló capitóliumi anyafarkast, a Róma által adományozott szobormásolatot (melyet ma már számos várostéren viszontláthatunk), román feliratos tábla került a Mátyás-szoborra (ha már lebontani nem sikerült). Marosvásárhely főtere Avram Iancu-szobrot kapott és két hatalmas román templommal lett teljesen telítve. Szatmárnémeti főterére a memorandista Vasile Lucaci szobra került. A lebontott aradi Szabadság-szobor helyén, az 1956-ban kezdeményezett helyreállítási szándékot e központi téren véglegesen kizárva, a román katona szobrát állították.

Tíz évi viszonylagos nyugalom után az 1930-as évek közepén éledt újra az emlékműpusztítások harmadik hulláma. Jelentkezése minden korábinál barbárabb formát öltött. Kiváltója a versailles-i békét elutasító revisionista mozgalmak felélékülése volt. A félelem a határmódosításoktól arra ösztönözte a szélsőségeket, köztük a Vasgárda tagjait, hogy eltüntessenek mindent, ami a román föld egykori magyar voltára emlékeztetett. Különösen a nyugati határ menti településeken volt teljes és maradéktalan a pusztítás. Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Nagybánya szinte összes szobrát és emléktábláját leszedték. Teljesen ártalmatlanokat is, mint az aradi műfordító Fábrián Gábor és a színműriő Csiky Gergely büsztjeit, a nagybányai születésű történész, Schönher Gyula emléktábláját, a nagyváradi Szigligeti Ede szülőházának tábláját. Egyházi emlékeket zúztak össze templomok portáléjánál vagy akár homlokzatán. Így pusztultak el Szent István és Szent László szobrai a szatmári püspöki székesegyház bejáratánál (melyeket utóbb újrarendeltek) és ugyancsak a magyar szentkirályok homlokzati szobrai Temesváron, melyeknek kezét, lábát törték össze, arcát zúzták felismerhetetlenné a városi tanács utasítására.

Legfájdalmasabb eseménye ezeknek az időknek a monumentális Wesselényi-szobor, Fadrusz zilahi alkotásának szétrombolása. A szilágysági születésű Iuliu Maniunak, a Wesselényi Kollégium egykori növendékének csillapító szavai sem voltak elegendők a szoborromboló indulatok visszafogására. Pedig Wesselényi – érvelt egy alkalommal a Román Nemzeti Párt alapítója – a román jobbágot éppúgy fölszabadította, mint a magyart.

A ledöntött, szétfűrészelt szobrok újraállítására, leszedett emléktáblák visszahelyezésére a bécsi döntés után nyílt alkalom. De csak Észak-Erdélyben és ott sem mindenütt. A beolvasztott szobrok újraöntése a háborús viszonyok között megoldhatatlan volt. Másutt,

így a zilahi Wesselényi-szobornál. a lerombolt talapzat újraterveztetése okozott késedelmet.

Szólnunk kell ugyanakkor a román emlékműveket ért atrocitásokról. Még ha mindez a kölcsönösség elvén alapult is és az arányok hasonlíthatatlanul mások voltak: a sérelem – sérelem maradt. Nyílt sebek ezek is a két nép kapcsolatában. Kolozsvárról eltűnt a capitóliumi farkas szobra (más román emlékmű itt nem is volt), Székelyudvarhelyről és Nagyváradról Ferdinánd király szobra, Szatmárról a Vasile Lucaci-szobor. A marosvásárhelyi Avram Iancu-szobrot maguk a román hatóságok költöztették át a mőcvidéki Topánfalvára.

Ami a második világháború után történt a helyreállított emlékművekkel, az ismételt eltávolításokig, tábla leszedések, bedeszakázások, eltakart egyházi szobrok, összetört címerek ismert esetei – külön fejezete a végtelennek tűnő témának. Részletekbe menő földolgozásuk önálló tanulmányt és számbavetelt igényel.

Az aradi Szabadság-szobor helyreállítása, vagy a Mátyás-szobor restaurálása, sok éves küzdelem után, csak reménykeltő mozzanat, a folytatás ígérete nélkül.

Fölgújítható irodalma van annak, hogyan élte meg az erdélyi magyarság emlékművei nagy részének pusztulását.

Ezek a szobrok, domborműves obeliszkek, emléktáblák közösségi elhatározásból születtek. A gondlattól a tettig, az ünnepélyes fölvatásokig várakozással teli évek múltak el. A sokszor igen tetemes költségeket, helyi vagy országos gyűjtéssel, maguk a közösségek teremtették elő. Állami támogatást csak igen nagy vállalkozások kaptak, mint amilyenek a millenáris létesítmények voltak, így a kolozsvári Mátyás-szobor vagy a brassói Árpád-szobor. A rombolások után üres maradt a tér és csüggesztő üresség költözött a lelkekbe is. A kétszáz ezer repatriált magyar úgy hagyta el a szülőföldjét, hogy a megsebzett szobrok látványa benne is lelki traumát okozott. Esetekről tudunk hogy néhányan búcsúzóul az éj leple alatt kis háromszínű szalagot kötöttek az üres talapzatokra. Szatmárnémetiben, mint az egykori rendőrségi jelentésekben olvasható, a Kölcsey-szobor posztamentuma lett ez a szalagokkal díszített, kihűlt áldozati oltár.

Ligeti Ernő az erdélyi magyarság „ájultságáról” beszél. A hitetlenkedve fogadott hatalomváltozást, úgy tűnt, képtelenek valóságosnak elismerni. A Kós Károly, Zágoni István, Paál Árpád fogalmazta *Kiáltó Szó* ezért hathatott olyan bátorító erővel.

A román hatalom exponensei az emlékművek eltávolításakor arra hivatkoztak (különösen az 1930-as években), hogy jelenlétük bántja a románság önértetét. De az, hogy lerombolásuk mennyire bántja a magyarságot, a közösséget, mely e műveket létrehozta,

senkit nem érdekelt. Minden olyan biztató hír, hogy Magyarország átvénne vagy valamilyen formában kicserélné a lebontásra ítélt szobrokat, s így azok legalább nem pusztulnának el, hiú ábrándnak bizonyult. A békeszerződés ugyan lehetőséget biztosított erre, de a román–magyar tárgyalások rendre kudarcba fulladtak. Coriolan Petranu, az erdélyi múzeumok főfelügyelője és Gerevich Tibor múzeumőr 1922 tavaszán még elvi kérdésekben sem tudott egyezsre jutni. Mi több (a műemlékrombolások korában!) a román kormány visszakövetelte a Segesvárról 1916-ban elszállított és Kiskunfélegyházán felállított Petőfi-szobrot is.

Ez a cinizmus és képtelen követelések (például Bocskai István ékköves koronájának visszaszolgáltatása, melyet egyébként Bécsben őriztek) gátolta meg Barabás Béla közvetítését is a két kormány között az aradi Szabadság-szobor ügyében.

Barabás Béla (1855–1934) egykori magyar országgyűlési képviselő, majd a román parlament szenátora más vonatkozásokban is fontos tanúja, kulcsalakja ezekben az egyezkedéseknek és az aradi szobrok védelmére indított polgári kezdeményezéseknek. Kiváló diplomáciai és tárgyaló készségével a legvégső határig sikerült elodáznia Arad szobrainak lebontását. Ezeket, mint erről már szó volt, csak a román kormányrendelet kieszközlésével tudták a helyi hatóságok eltávolítani. Emlékirataiban (Arad, 1929) a szobordöntések keserű emlékét a szemtanú hitelességével írta le.

„1925. július 1-én kezdték meg a vértanú-szobor [a Szabadság-szobor] lebontását. A nagyközönség élénk érdeklődéssel, messziről nézte a faburkolat eltávolítását, s jutott egy néhány perc, hogy újból látható volt az egész szobor méltóságos teljessége, de csak rövid ideig, mert Hungária főalakja csakhamar egy nagy sárgás takaróval lett elfödve. A magyarság fájó érzéssel vetett egy-egy pillantást a megkezdett munkálatokra. A vértanú szobra körül nagy terület el lett határolva, katonaság által őrizve, dehát ez felesleges óvatosság volt, mert a munkát senki nem akadályozta, csak könnyező szemek s bánatos arcok vettek búcsút a legszebb magyar szobortól. (...) Július 25-én már le volt szedve a vértanú szobrának európai híró remek alkotása, egészen a föld színéig, mert a földalatti alépítmények eltávolítására nem volt megbízás. (...) Következett a Kossuth-szobor lebontása, ami július 27-én kezdődött meg. Ez már könnyebb munka volt, bár a főalak meglazításán egy egész napot dolgoztak, oly erősen volt a márványtalapzathoz hozzárögzítve.”

Pár évvel később, 1929-ben a költő Reményik Sándor járt Aradon, szemlélődve az üresen maradt várostéren. Az elmúltakon merengő hangulatát *A szobor helyén* című versében fogalmazta meg, melynek kezdő sorait idézzük itt:

Kerestem, s megtaláltam a helyet.
Már égre nem törtek nagy vonalak,
Csak áldozati illat lebegett.
Körül vasrács, és belül pusztá gyp.

Aszékelyudvarhelyi millenáris-emlékoszlop lebontásáról Paál Árpád, a Kiáltó Szó egyik társszerzője írt szépírói ihletettséggű, megrázó sorokat. Az ő érzelmi kötöttségét az is meghatározta, hogy pályakezdésének egész közéleti korszaka fűződött Udvarhely vármegyéhez. „A Székelyföld anyavárosában, a szelídszépességű szomorú kis Székelyudvarhelyen sok minden történik mostanában, ami hasonlatos a földcsuszamlások tompa robajához. Mintha valami folyton omlanék. (...) Szinte észre sem veszik még azt sem, hogy a megyeház előtt kis téren bontási munka folyik. A milléniumra fölállított székely emlékoszlopot hordatja szét a hatóság feje. Az oszlop felső obeliszkje értékesebb márvány, azt köteleken külön felemelték, s úgy mozdították ki és csúszatták le a helyéről... a történelem jelzékővén így hajtották végre a kötél általi halált. A kivégzett még ott feküdt pár napig, mintha a hozzátartozók eltemető gondosságára várt volna. (...) Ha egy nép a maga múltjából így akart emlékelet állítani, nem tudom, hogy az mit sérthet a mai államrendben. Nem tudtam akkor se megérteni, mikor pár év előtt az oszlop talapzatán fekvő kőoroszlánokat eltávolították, hogy más népet nem bántó népi önérzetnek a szimbólumát miért kell kikezdeni. Akkor kikezdettek, s akkor is kötéluhokra fogták a kőoroszlánokat, lehúzták a helyükről és a Küküllő folyóba hajították. Most már az oroszántalan emlékoszlopra került a sor, az is kötéluhorkot kapott.” (Újság, 1925. aug. 19. 3.)

Néha csak egy-egy hírben, jószerint elbújtatott sorban találunk sokatmondó utalásokat a történetek miatti fájdalmas letargiáról. Nagyvárad magyar polgárai sírva nézték végig 1923 nyarán, ahogyan Szent László szobrát eltávolították a város főteréről. (Ugyanilyen képet közvetítenek felénk, mai olvasatban is, pozsonyi tudósítások Fadrusz Mária Terézia-szobrának elpusztításáról, a kultúrbarbárság kivégzéseket idéző jeleneteiről.)

A zilahi Wesselényi-szobrot a városi hatóság cinkosságával 1935 márciusában éjjel rombolták le Mestan Dumitru különítményesei.

A kompozíció két alakját egybefogó bronztalpat stétfűrészelték, majd csákányokkal döntötték porba a szobrot és verték szét kötalapzatát. Fényképezni, míg a romokat el nem takarították, tilos volt. Ez a tilalom egyébként mindenütt érvényben volt.

Fényképek azért titokban itt-ott mégis készültek, és azok utóbb több kiadványba bekerültek. Zilahon íj.

Péter János vette magának a bátorságot, hogy a félig lecsákányolt talapzatról felvételeket készítsen. Székelyudvarhelyen a kiváló fényképész, Kovács István készített felvételeket a milleniumi oszlop 1925 augusztusában történt elbontásáról. Bár a fényképek messziről, elég nagy távolságból készültek, mégis használhatók.

Emlékmű-pusztításokról írni a korabeli sajtóban kényes és veszélyes volt. A statáriális rendeletek kifejezetten tiltották, később a cenzúra vágott meg merészebb írásokat, árulkodó módon fehéren hagyva fél vagy teljes nyomdai hasábokat. Inkább csak tényszerű, hírértékű tudósítások gyűjthetők föl a kezdeti, 1919 utáni atrocitásokról. Nem volt ritka az államrend megsértéséért indított hadbíróság elé idézés, sajtóper sem egy-egy bátrabb kiállításért. Az aradi publicista és szépíró Károly Sándor például a kolozsvári Ellenzéket tudósította a Szabadság-szobor lebontásáról, amiért hadbíróság előtt kellett védekeznie.

A föltállózható írásokban a számonkérő hang helyett a pusztulás felett érzett lehangoltság és szomorúság érződik. És kérdések fogalmazódnak meg: miért esnek áldozatul a könyörtelenségnek írók, orvosok, színpadi szerzők, műfordítók, tehát olyan értelmiségiek emlékművei kiknek a politikához vagy nemzeti küzdelmekhez semmi köze sem volt?

Lőrinczi Ferenc publicisztikai írásában a székelyudvarhelyi milleniumi emlékoszlop lebontásáról tudósított „Szomorúan nézem – olvasható a kolozsvári Keleti Újság 1925. augusztus 23-i írásában –, mint erőlködnek a bontást végző emberek, és hogyan dacol erejükkel az az istenadta terméskő. De bármily erős, a folyamatos feszítés, ütés meglazítja darabjainak összetartását... A következő percben már a földön van.”

A szatmári Szamos névtelen szemle írója Kiss Gedeon szobrának pusztulásáról számolt be. Az egykori főkapitány és városi főjegyző múlhatatlan érdemeket szerzett Szatmárnémeti urbanisztikai fejlesztésében, a Kossuth-kert kialakításában. Még 1919-ben ledöntött szobra mégis öntődébe, hadianyaggyárba került. „A szobrot akkor döntötték le – olvasható a lap 1926. augusztus 8-i írásában –, amikor még nyugtalanok voltak a lelkek, és nem lehetett Kiss Gedeon érdekében védőbeszédet sem mondani. Nem lehetett elmondani, hogy ő nem a gyűlölködés vagy a hadi tevékenység terén kifejtett működéséért kapott bronzszobrot, hanem csak azért – és ez is van olyan érdem –, mert oázist teremtett...”

Kimagaslik tisztánlátó ítéletével Horváth Imre korai írása, melyben a költő – változott időkben – egyenes beszéddel az igazság kristálytiszta logikájával utasította el művészi értékek megsemmisítését. *Szigligeti a napfényben...* című írásának apropója (Magyar Lapok, 1941. február 22.) a nagyváradi szobor visszaállítása volt a színháznak helyet adó Bémer téren.

„Nincs a népek elnyomatásában, s az ellenük elkövetett igazságtalanságokban és jogtalanságokban felháborítóbb, mint műveik elhallgatása, alkotásaik ki- vagy betiltása, s emlékeik kiirtása, vagy emlékműveknek eltávolítása arról a helyről, ahová egy évtized harca szenvedése és munkássága után helyezte a ráeszmélő kegyelet. (...) És a művész, költő, író, zenész, festő, szobrász, színész mit vétett vajon azzal, ha művével vagy szavaival nemzetét felmagasztosítja, s alkotásaival más nemzetek számára is példát mutat. (...) Az emlékek, emlékművek eltávolítása pedig mit sem jelent: az emberi lélek elemezhetetlen anyagába úgyszólván mélyen beivódtak, s minduntalan előtörnek az élmények, s leírt szavak, akárcsak a föld mélyében bújkáló forrás-erek.”

Máig hatóan érvényes a költő tanúságtétele. Hiába rombol le szobrokat, emlékműveket bármely hatalom, apák és fiúk emlékezetében azok úgyszólván ott magasodnak a téren. Helyreállításukra – mint régi medrét kereső patak –, meg nem szűnik a közönség törekvése.

A társadalomlélektan felől közelítve, nem fontos, hogy ezek a köztéri művek különösebb értékek vagy sem.

Erdélyi példákön is pontosan modellezhető a századfordulót annyira jellemző szoborállító mozgalom, Fölvállaltak megbízásokat a historizmus korának élvonalbeli mesterei (Zala György, Fadrusz János, Stróbl Alajos, Huszár Adolf) és munkát kaptak kevésbé ismert vagy kisebb tehetségű alkotók. Születtek a korra rejtőzhetően elsőrendű értékek, de sokkal nagyobb számban közhelyes, pátoszos alkotások. Ám az öntudatukban sértett közösségek sohasem ilyen mércével mérnek.

Áttekintésem repertórium és példatára az erdélyi műemlékrombolásoknak. Tipológiai kidolgozására nyújthat lehetőséget és határokon túli párhuzamok fölfedésére. Ösztönözheti ugyanakkor a kutatások kiterjesztését is, hiszen feldolgozatlanok (olykor csak esetlegesen érintettek) a második világháborút követő, ideológiai alapozású pusztítások. Mindannak számbavétele, ami például az egyházi emlékekkel felekezeti iskolák díszítő műveivel, kastélyok, udvarházak, magyar intézmények szobraival, emléktábláival, címereivel, falképeivel, üvegfestményeivel történt.

(A szerző 2008. végén a Kriterion Kiadónál megjelent *A megsebzett szobor* című kötete előszavának esszé-változata.)